

Г. Грабович

Донцов Дмитро Іванович

ДОНЦОВ Дмитро Іванович (псевд. і крипт.: Д. Д., Варнак, Devius; 17(29). 08. 1883, м. Мелітополь, нині Запорізької обл. – 30. 03. 1973, м. Монреаль, Канада) – публіцист, ідеолог, есеїст, політичний коментатор. Відіграв значну роль в українському націоналістичному русі в міжвоєнний період і в перших повоєнних роках еміграції. З родини заможних поміщиків. 1901–07 вивчав право у С.-Петербурзькому університеті, 1909–11 продовжував навчання у Віденському університеті. Член УСДРП. Перебуваючи у м. Закопане (1908–09), познайомився з польським філософом і публіцистом С. Бжозовським, що помітно вплинуло на публіцистичний стиль і подальші погляди Донцова (зокрема «філософію чину»). Розбіжності з УСДРП кульмінують у 1913, хоч із соціалістичною пресою Донцов співпрацював до поч. 1-ї світової війни. У серпні 1914 став першим головою Союзу визволення України, однак через місяць залишив це угруповання. 1914–16 очолював українське пресове бюро у Берліні. Від травня 1918 – директор Українського телеграфного агентства в уряді гетьмана П. Скоропадського, член Української демократично-хліборобської партії. Після антигетьманського перевороту призначений [Директорією](#) в. о. керівника преси та інформації української місії у Берні (1919–21). У 1922 отримав дозвіл польського уряду на переїзд до Львова, де перебував до 1939. У цей час редагував «ЛНВ» (1922–32), ж. [«Заграва»](#) (1923–24), [«Вістник»](#) (1933–39) і «Книгозбірні “Вістника”» (1934–39). Від 1939 – на еміграції в Румунії, Німеччині, Чехо-Словаччині, Франції, Великій Британії, США; від 1947 – у Канаді, де протягом 1949–52 викладав українську літературу в Монреальському університеті, а до останніх років життя активно займався публіцистикою.

Головні праці Донцова: «Модерне москвофільство» (К., 1913), «Підстави нашої політики» (Відень, 1921; Нью-Йорк, 1957), «Націоналізм» (Л.; Жовква, 1926; Лондон; Торонто, 1966),

«Маса і провід. Кількість чи якість» («Квартальник “Вістника”», 1939, ч. 3), «Дух нашої давнини» (Прага, 1944), «Правда прадідів великих» (Філадельфія, 1952), «Росія чи Європа?» (Лондон, 1955), «Дві літератури нашої доби» (1958), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961; обидві – Торонто) та ін. Як у «вістниківський» період (1922–39), так і у пізніший «містичний», основні свої ідеї він висловлює і в «суто політичних» (або «політологічних»), і в літературно-критичних працях: монографіях і численних статтях. Зближеність чи навіть малодиференційованість цих двох видів критики – політичний і літературний – є визначальними для Донцова і його подальшої рецепції; вона ґрунтується не лише на спільних формальних, стилістичних моментах, а й на пізнавальних, концепційних (обидва витворюють своєрідну «літературно-ідеологічну» спрямованість думки Донцова).

У незалежній Україні постать Донцова надалі користується авторитетом у націоналістичних колах. Тривала присутність в українському політичному житті, зокрема у 1-й пол. 20 ст., і його (хай і набагато обмеженіше) «перевідкриття» у незалежній Україні зобов'язують розглядати його водночас як історичну постать і як ідеологічний топос у новітньому українському політичному житті. Більш комплексне й об'єктивне осмислення ролі та спадщини Донцова ускладнене відсутністю для пересічного читача і навіть для багатьох дослідників повного доробку письменника (тільки деякі твори передруковано в період незалежності, повне видання творів зупинене на першому томі, виданому 2001 у Львові) та ще більшою мірою – браком загальногромадянського консенсусу і перемир'я в суспільстві (як це відбулося в Іспанії і Південній Африці) щодо радянської спадщини та породженого нею громадянського протистояння. Відсутність загальної люстрації української політичної історії, передусім довготривалого тоталітарного експерименту, яким був СРСР, його злочинів і геноцидної природи в період сталінізму, а перед тим довговікового колоніального гніту в складі Російської імперії, значно утруднює осмислення радикальної, іноді екстремістської протидії тому залежного статусу України й українського менталітету, яку пропонував Донцов. У відповідь на демонізацію його радянською владою настає апологетика письменника і діяча, що утривалює протистояння, але не вводить глибшого осмислення.

У загальній громадській думці і, зокрема її сучасному націоналістичному варіанті, Донцова прийнято вважати головним ідеологом українського «інтегрального» [націоналізму](#) або українського націоналізму взагалі. Проте це далеко не так – між ними існували фундаментальні розходження. Донцов ніколи не був членом ОУН і її попередника УВО, ніколи не підпорядковуввся їм і не корелював свої позиції з їхніми, не вважав їхнє лідерство авторитетом для себе. Коли під час і після 2-ї світової війни у націоналістичному русі з'явилися глибока криза світопогляду і глибокі розбіжності, він нещадно критикував різні відламки ОУН за їхнє буцімто «модерне москвофільство». Ще довоєнні намагання подолати розбіжності між організованим націоналізмом і «донцовським» не увінчалися успіхом. Коли 1953, вже на еміграції, лідер ОУН(б) [С. Бандера](#) запропонував йому редакторство

«партійного журналу», він відмовився, оскільки вважав ОУН(б) ідеологічно нестійкою. Дальшого осмислення потребує не тільки ідеологія і психологія такого «блискучого відокремлення», а й причини, чому попри всі протилежності тодішній націоналістичний рух так запобігав перед Донцовим і чому теперішні адепти націоналізму його з тим рухом так наполегливо ототожнюють. Почасти це проблема самої інтелектуальної біографії Донцова. У ній простежується рух від ортодоксального марксизму-соціалізму (брошура «Школа та релігія», 1914, де релігія є синонімом реакційності, ворогом усього поступового й наукового), або виступів проти націоналізму [М. Міхновського](#), бо він суперечить «інтересам українського пролетаріату» – до співпраці із консервативно-монархічним гетьманським рухом, ідеології «чинного», або «вольового» націоналізму, і врешті в останні роки життя – до відкинення чи не всіх видів організованого українського націоналізму як «москвофільських» і відхід у квазімістичні чи «апокаліптично-містичні» міркування про остаточну битву між людством і дияволом-комунізмом. Інтерпретуючи свою власну еволюцію, Донцов підкреслював її закономірність і телеологію – хід до єдино правильного, націоналістичного розуміння розвитку та призначення української нації. Численні противники Донцова, серед них і особи, з якими він раніше співпрацював (гетьман П. Скоропадський, [В. Липинський](#)), бачили моменти кон'юнктури і зради його попередніх позицій. У власне націоналістичному середовищі також звучали звинувачення в розкольництві націоналістичного руху (потурання «роздору, бунту і братовбивству»), імітуванні зовнішніх моделей (зокрема фашистської) і «культу негації» (В. Мартинець).

Ідеологія Донцова, його право на політичне лідерство, моральний авторитет базуються на постулатах і цінностях «чинного», або «вольового» націоналізму. Центральною тут є вимога повного незалежнення України від Москви, будь-якої російської зверхності, а також суцільне звільнення української думки, ментальності від багатовікових комплексів меншовартості, за його словами, «малоросійства» і «провансальства». Постулюючи українську незалежність, Донцов не був першим: у націоналістичному ключі до нього це зробив М. Міхновський («Самостійна Україна», 1900), а в загальному (і соціалістичному) [Ю. Бачинський](#) («Україна irridenta», 1895). Але Донцов, починаючи з праці «Націоналізм» (1926), поставив питання категорично, безоглядно і по суті не в політ., а у «морально»-афективному плані. Поняття «націоналізм» замінювалося поняттям «чинного націоналізму», тобто доданням ключових компонентів волюнтаризму, ірраціоналізму, «аристократичності» і аморальності – адже чинний націоналізм перевершує усі інші етичні, традиційні і загальнолюдські цінності. Мета освячує всі засоби, а нація стоїть понад добром і злом. Це передусім стосується міжнаціональних і міжнародних стосунків (нація має право та обов'язок стверджувати себе будь-якими засобами; добро нації – єдиний критерій для націоналізму), але й переходить також на внутрішньонаціональні, інтерперсональні відносини, адже добро нації по суті зрозуміле тільки для її «кращих», вибраних, «аристократичних» членів, не так партії, як «ордену», і тільки вони мають право

вирішувати її долю. В основі цього – неприхована і часто наголошувана зневага Донцова до принципів і практики демократії, замість яких пропонуються дії «ініціативної меншости», «творчого насильства» та «вождівського принципу» і загальне несприйняття не тільки цінностей плюралізму та лібералізму, а й раціональності як такої (антиінтелектуалізм – запорука вольової дії). Джерела та впливи, віддзеркалені у цих настановах, доволі різні. «Націоналізм» рясніє цитатами не тільки з Г. Геґеля, Й. Фіхте, О. Шпенґлера, Е. Дюркгайма та ін. теоретиків, але й Дж. Лондона (Донцов посилається на ідею про «радість убивства», що буцімто знаменує інстинкт агресії і самоствердження). Вирішальний вплив, однак, мають речники авторитарних і фашистських рухів – Ш. Моррас, М. Баррес, [Б. Муссоліні](#). Власне, «чинний націоналізм» Донцова співзвучний із фашистськими ідеологіями та рухами поч. 20 ст., типологічно вписується у їхнє світобачення та загальний стиль мислення. У видавничій практиці це підтверджено публікацією схвальних брошур у «Книгозбірні “Вістника”» про Б. Муссоліні (М. Островерх «Муссоліні: людина і чин», 1934) й А. Гітлера (Р. Єндик «Адольф Гітлер», 1938).

Ідеологія та позиції Донцова ще у міжвоєнний період зазнали детальної критики, зокрема К. Пушкар ([К. Коберський](#)) у пр. «“Націоналізм”, критика фраз» (Л., 1933) з помірковано лівих («драгоманів.») позицій, гасло за гаслом, від «Україна над усе» і «Дух експансії, хижацтва, завойовництва, імперіялізму» до «Держава вище партій», «Поза добром і злом» та «Проти милосердя», розглянув поверхневий і приховані рівні донцовської програми. Радянська офіційна пропаганда (до і після війни) також гостро критикувала погляди Донцова, хоча водночас сповідувала тоталітаризм та антиінтелектуалізм. Особливо цікава критика Донцова з позиції українського організованого націоналізму у пр. [В. Мартинця](#) «Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму» (Вінніпег, 1954). Розмежовуючи ці два варіанти націоналізму, автор наголошує на розходженнях між ними як в ідеологічному, так і практичному планах. Щодо першого, це стосується передусім донцовської концепції влади лише для «касти лучших людей» («аристократії»), абсолютизації волюнтаризму, схвалювання чину без мети, знецінювання розуму як такого. У практичному плані це не менш істотні закиди: по-перше, що донцовська версія не враховувала постулату соборності України, а, навпаки, пропонувала вузько-партикулярну візію і, по-друге, в міжвоєнному контексті ще важливіше, що його програма ніяк не порушувала питання польсь.-українських стосунків. У період, коли націоналістичний рух, ОУН (а з ним і широкі прошарки українського суспільства на Західній Україні) вели затяжну боротьбу з дедалі репресивнішою польсь. владою, Донцов це питання послідовно замовчував (в очах організованого українського націоналізму ця мовчанка виглядала кон'юктурною і несолідарною). Найбільший закид програмі Донцова, що його робили політики та історики різних спрямувань (серед них і націоналістичні), це те, що вона так сліпо й безкритично сприймала фашистсько-нацистську силу міжвоєнного періоду і так мало підготувала широкі кола української спільноти до реальної сутності нацизму і того випробування, яке

прийшло з війною та німецькою окупацією (а відтак і новою радянською окупацією). Знаменно, що свою політично-моральну відповідальність за це Донцов ніколи не прийняв і не осмислив. Повеєнна «містична» фаза тільки підтверджує характер його міжвоєнного «чинного націоналізму»: крайній волюнтаризм, який поступово переходить у самодостатній, замкнутий і, зрештою, апокаліптичний ірраціоналізм.

Визначальним у діяльності та творчості Донцова є те, що його політична й ідеологічна програми по суті нероздільні від літературно-критичних зацікавлень і афективно-літературного світобачення та стилю. У формально-кількісному плані майже половина праць Донцова присвячена літературній тематиці: монографії «Поетка українського рісорджімента: Леся Українка» (1922), «Наша доба і література» (1936; обидві – Львів), «Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України» (Лондон, 1953), «Поетка вогняних меж. Олена Теліга» (1953), «Дві літератури нашої доби» (1958), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961; усі – Торонто) і низка статей про Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова (саме як критика), І. Франка, М. Хвильового та ін. Про домінування літературних і біялітературних зацікавлень свідчать і його роботи про український традиціоналізм, напр., «Дух наших традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944), «політологічне» есе «За який провід?» (1949), зорієнтовані переважно на літ. явища, рецепцію літератури та становлення духовних цінностей; полемічна спрямованість «Демаскування шашелів» (1949) передусім проти літературних опонентів Донцова («шашелі» у даному випадку – У. Самчук і Ю. Шерех). Проте, це не є настановна літературна критика, тим паче літературознавця, який так чи інакше враховує автономію свого об'єкта. Суть цієї настанови найчіткіше виявляється у його трактуванні Т. Шевченка, який для Донцова був наскрізним орієнтиром, постійним прикладом і топосом. Хоча Донцов написав про нього низку статей і своєрідну «монографію» («Незримі скрижалі Кобзаря»), він не досліджує Т. Шевченка, змістовно не аналізує і часто навіть не точно цитує. Т. Шевченко для нього – суто функціональний засіб закріплення низки ідеологем: вивищення нації (нібито всупереч заг.-люд., універсал.), узаконення войовничо-лицарського (супроти «плебейського») стилю буття, героїзму, біблійного гніву та праведної помсти тощо. Те, що ці моменти або взагалі не існують у світі Шевченкової творчості, або динамічно співіснують з іншими, навіть протилежними, і витворюють складні психокультурні комплекси й цінності, Донцов не враховує. Його мета і стиль аргументації не дослідницькі і, тим більше, не об'єктивістські – вони напутницькі, ідеологічні, вузькополемічні; спрямовані на податливу і невибагливу аудиторію, читача, про якого заздалегідь відомо, що він не буде звиряти почуте із першоджерелом і навряд чи навіть буде шукати альтернативний коментар. У цьому радикальному популізмі приховані корені успіху Донцова серед сучасників (зокрема міжвоєнного періоду) і популярності його сумнівної політичної спадщини. Проте, в іманентному сенсі, цей популістсько-ідеологічний момент не є вирішальним. Як видно із самої риторики та стилістики його письма, рапсодійної («пасіонарної») манери, яка вперше зафіксована в ранніх роботах міжвоєнних

років і тривала до пізнього, «містичного» періоду, візія Донцова – особистісна і «поетична». Його праці радше нагадують «поетичний» рапсод або монолог про політику та ідеологію, ніж той дискурс і діалог, що ці царини нормально проектують. Поняття «державна слова» ([М. Орест](#)), до його закорінення в українській літературній свідомості на еміграції, довгий час існувало у працях Донцова. Тільки з часом стало зрозуміло, що справа не лише у словах, що цій візії-державі бракувало відповідальності перед суспільством та історією.

Рекомендована література

1. Єндик Р. Донцов – ідеолог українського націоналізму. Мюнхен, 1955;
2. Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк; Торонто, 1974;
3. Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність: Мат. наук.-теор. конф. 3., 1998;
4. Квіт С. Донцов. Ідеологічний портрет. К., 2000.

Бібліографічний опис:

Донцов Дмитро Іванович / Г. Грабович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20908>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).